

Norimberský hodinář

Říká se „himl-vek“. Zní to jako jedno slovo, ale jsou to slova dvě. „Himmel“ znamená nebe. „Weg“ je cesta. „Himmelweg“ znamená „Cesta do nebe“. Poprvé jsem tenhle výraz slyšel právě tady, za války.

Přijel jsem do Německa jako zástupce Červeného kříže. Vždycky mně záleželo na lidech, a proto jsem chtěl pracovat pro Červený kříž. Největší zklamání v životě jsem zažil, když jsem se tam ucházel o místo a odmítli mě. Ale brzy potom jsem to zkusil znovu a přijali mně bez problémů. Časy se změnily, a protože jsem uměl německy, stal jsem se užitečnějším. Tehdy nikdo do Německa nechtěl. Já jsem jejich nabídku okamžitě přijal.

Vždycky mně záleželo na lidech. Když mě požádali, abych jel do Německa jako zástupce Červeného kříže, myslel jsem, že budu moci něco dělat pro lidi. Mým úkolem bylo navštěvovat tábory válečných zajatců a ověřovat, že se plní mezinárodní dohody. Cítil jsem se užitečný, když jsem kontroloval hygienické podmínky, ubytování a stravování zajatců. Kdykoli jsem mohl zachránit lidský život, tak jsem to udělal. Mohl jsem ukázat na jednoho anglického pilota odsouzeného k smrti a říct Němcům: „Vím o jednom německém pilotovi, který je zajatý v Anglii. Bude popraven, když popravíte tohoto muže.“ Za války se takhle vyjednává.

Bydleli jsme v berlínské čtvrti Wannsee, hned u jezera, v domě, který nám poskytla německá vláda. Ve velkém, krásném domě. Nikdy předtím jsem v takovém nebydlel. Přese všechno mám na tu dobu několik pěkných vzpomínek. Naštěstí spíše zapomínáme to špatné než to dobré. Bydleli jsme pohromadě, všichni zástupci Červeného kříže v Berlíně. Když se člověk vrátil z inspekce, to místo byl úplný ráj. Ráj dělají ze života drobnosti: povídání s přítelem, procházka u jezera, špetka humoru v tak krutých časech. S Němci jsme se prakticky nestýkali. A když to bylo nutné, tak jen minimálně.

Jednou ráno jsme vedli jeden z těch hovorů, které jsou napůl o práci a napůl o životě, a nakonec jsme se dostali k člověku, který býval majitelem toho domu: byl to Žid. Nikdo se neobtěžoval odstranit portrét, kde byl namalován se svou ženou a dcerou. Začali jsme mluvit o kvalitě malby a skončili jsme konstatováním, že je na čase, aby někdo z nás navštívil civilní internační tábory.

Mám vysvětlit ten rozdíl? Člověk nemůže ukázat na Žida odsouzeného za to, že je Žid, a říct Němcům: „Vím o jednom nevinném člověku, který bude popraven, když popravíte tohoto Žida.“ Neměli jsme Němcům co nabídnout. K táborům pro civilisty jsme se nesměli ani přiblížit.

Toho rána, když jsem stál před portrétem té židovské rodiny, jsem se rozhodl, že do jednoho z těch táborů pojedu. Ovšem pouhý fakt, že jsem zástupcem Červeného kříže, nebyl dostatečný. Praporek třepetající se na mém autě byl jen kusem hadru. Chybělo mně povolení, ale měl jsem kartony cigaret, nylonové punčochy a americké tranzistory, které mě pomohly získat potřebný doklad. Ten jsem ukázal a závora před autem se zvedla. Na každém kontrolním stanovišti jsem opakoval: „Jedu za velitelem tábora.“ Zvedlo se víc než dvacet závor, než jsem se k němu dostal.

Byl to muž s modrýma očima, zhruba stejně starý jako já. Myslel jsem si, že bude starší. „Posaďte se. Mohu vám něco nabídnout? Kávu?“ Nalil mi kávu. „Máte povolení k návštěvě?“ Věděl, že se takové povolení nedává. Řekl jsem mu, co mě sem přivedlo: „Můžeme vám poslat léky pro vaši ošetřovnu.“ Určitě chápete, proč jsem to řekl: byla to výmluva, to o lécích byla ta nejméně špatná záminka, která mě mohla napadnout. Poznal můj přízvuk: „Moc se mi líbí vaše země. Před válkou jsem tam byl na dovolené.“ Nevím, jestli chtěl, abych věděl, že je z rodiny, která si může dovolit

dovolenou v cizině. To já jsem nebyl, nikdy jsem nikam necestoval. Tedy až do války, kdy se mi poprvé naskytla příležitost jet do ciziny.

A tak jsme hovořili o naší zemi. Občas někdo přišel s nějakými lejstry k podpisu. Úplně jako někde v kanceláři. Vypadalo to, že všichni dělají něco užitečného. Mluvili jsme o naší zemi, až se mi podařilo změnit téma. Musel jsem si získat jeho důvěru, hrát divadlo. „Rádi bychom pomohli. Jsme schopni vám dodat léky.“ Na chvíli se zamyslel a pak řekl: „Léky... ano, pošlete je. My je využijeme.“ Cítil jsem, že ho můžu trochu popostrčit. „Než je pošleme, potřebujeme nějaké informace.“ „Aha, tak proto jste tady. Potřebujete informace.“ A odmlčel se. Napadlo mě: „Tak, kamaráde, tím jsi skončil.“ Ale on prohlásil: „Nevidím důvod proč ne. Potřebujete informace.“

Zvedl telefon. „Náš host si prohlédne tábor. Nahlaste to Gottfriedovi. Pro našeho hosta nebudou zavřené žádné dveře.“ Pak se otočil ke mně: „Židé si úzkostlivě chrání své soukromí. Nelíbí se jim, když se jim někdo cizí plete do jejich záležitostí. Ještě kávu?“ Dal jsem si ještě šálek. Vysvětlil mi, že se cítí víc jako Evropan než jako Němec. Že chce, aby válka skončila co nejdřív, protože ji prožívá jako občanskou válku. Ukázal na svou knihovnu: „Calderón, Corneille, Shakespeare... To je pro mě Evropa.“ Cítil jsem se nesvůj. Chtěl mně ukázat, že je vzdělaným člověkem? Vzdělanějším než já? To zcela určitě. Z rodiny, která si mohla dovolit ty nejlepší školy, cestovat, poznávat zajímavé lidi. Když jsme šli do tábora, vysvětlil mi, že válka je omyl, nedorozumění mezi bratry. Kráčeli jsme od dřevěných baráků k barákům z červených cihel. Na schodech u jednoho z nich na nás čekal usmívající se člověk, první člověk bez uniformy, kterého jsem v táboře uviděl. Velitel mně ho představil: „Gershom Gottfried, starosta.“

Chvilku jsem byl trochu v rozpacích. Usmívající se Gottfried mi připomněl muže z portrétu v berlínském domě. Musel jsem se soustředit, aby mi neuniklo, co mně říká na uvítanou. Kromě toho bylo na jeho hlase něco divného: „Když dovolíte, budu vám dělat průvodce. Můžete fotografovat podle libosti.“

Měl jsem s sebou samozřejmě malý fotoaparát. Možná jste ty fotografie viděli. Udělal jsem jich hodně. Každou chvíli mi Gottfried připomněl, že můžu fotografovat. Fotografoval jsem ulice, asfaltované a čisté. Malé pódium, na kterém hrál orchestr, uprostřed náměstí. Park s houpačkami ve tvaru zvířat. Barevné balonky.

Lidé na mě divně civěli. Přičítal jsem to tomu, že jsem na sobě neměl uniformu. Dívali se na mě jako na někoho, kdo nepatří k nim, ale ani k Němcům. Měl jsem nepříjemný pocit, že se mně vyhýbají. Svítlo slunce a lidé se procházeli venku.

„Co jste čekal?“ zeptal se velitel. „Vyzábělé lidi v pruhovaných pyžamech? I já jsem slyšel ty výmysly. Také vy jste je slyšel, že, Gottfriede?“

Gottfried odpovídá, že ano, že i on je slyšel. „Rád bych vás pozval k nám na oběd,“ řekl mi. „Na skromný oběd. Všichni prožíváme těžké časy.“ Vešli jsme do jednoho baráku z červených cihel a poobědvali jsme s Gottfriedovou rodinou. Uklidnilo mě, že se nepodobala rodině z berlínského portrétu. Na stole byla mísa se zeleninou a bílý chléb. Gottfried pronesl židovské požehnání a pak mi řekl: „Jestli chcete, můžete fotografovat.“ Možná jste viděli i tyhle fotografie. Fotografie prostého bytu s oknem s výhledem na náměstí. Všichni tři jsme se posadili u okna ke kávě: Němec, Žid a já. Velitel, starosta a člověk z Červeného kříže. V době oběda bylo náměstí opuštěné, jako kdyby se městečko na chvíli zastavilo. To byla příležitost, abych se zeptal na několik praktických věcí, například na kanalizaci nebo jestli funguje pošta. Ale velitel neměl chuť o takových věcech mluvit. „Už dost politiky. Je nádherné odpoledne, nesmíme ho promarnit. Gottfriede, nesmíme nechat našeho hosta odjet, aniž by viděl nádraží hodiny.“

Velitel nám navrhl, abychom šli na nádraží přes les, podle řeky. Gottfried šel vedle mě, beze slova, kdežto velitel spekoval o budoucnosti: „Tahle válka je společným dílem celého lidstva. Mír, který bude následovat, bude také společným dílem celého lidstva.“ Procházeli jsme místem, kde les byl hluboký. Sotva tam pronikal sluneční svit. Velitel se mě zeptal, jestli věřím v Boha. Odpověděl jsem mu, že ano, protože tehdy jsem ještě v Boha věřil. Velitel se zmínil o Spinozově Bohu a citoval jednu Spinozovu větu: „Nenávist, kterou přemůže láska, přechází v lásku a tato láska je větší, než kdyby ji nenávist nepředcházela.“ V řece si nějaké děvčátko hrálo s panenkou. Zastavil jsem se, abych si to děvčátko vyfotografoval.

Nádražní hodiny ukazovaly přesně šest. Gottfried mně vyprávěl jejich historii: „Byly sestrojeny kolem roku patnáct set dva mistrem Petrem Henleinem z Norimberku, slavným konstruktérem mechanických hraček. Budí klamné zdání. Nepohánějí je kolečka, ale fungují s pomocí váhy.“ Hodiny pořád ukazovaly šest a já jsem si začal uvědomovat, co mně připadá zvláštního na tom, jak starosta Gottfried mluví. „Váha má tvar železné tyče se dvěma sadami závaží na každém konci. S tyčí jsou spojeny dvě lopatky, které ovládají rotační pohyb kola.“ Bylo to, jako by... Nejen tehdy, když mně vysvětloval pohyb hodin, ale také když mluvil o počasí nebo když mně podával chleba. Gottfried mluvil jako stroj.

Na jedné nádražní lavičce seděl zamilovaný pár. Někdy stařec si četl noviny. Dva chlapci si hráli s káčkou. Možná jste viděli i tyhle fotografie.

Mladý pár, stařec, chlapci, nebylo na nich něco nepřírodního? Nebylo to jako někde uvnitř nějaké krásné hračky od chvíle, kdy mě starosta Gottfried přivítal s radostným úsměvem? Na nádraží byla cítit čerstvá barva. Orchestr, houpačky, všechno mně najednou připadalo stejně divné jako tón starostova hlasu. Jak to na tomhle místě vypadalo, než jsem přijel? A jak to tu bude vypadat potom? Přijel jsem, abych se díval. Byl jsem očima světa. Měl jsem odtud odjet s mnoha fotografiemi a se zprávou o tom, co jsem viděl.

Abyste mně dobře rozuměli: nepochyboval jsem, že jsou to Židé. Byli to Židé, ale z nějakého důvodu se chovali takhle. Ovšem nešlo jim to. Pohybovali se nemotorně, nejistě.

Moji rodiče mě naučili soucitu. Nikdy nezavírám oči před utrpením jiných lidí. Proto jsem se stal členem Červeného kříže, poněvadž jsem chtěl pomáhat. Proto jsem přijal práci v Německu a proto jsem byl tady, poněvadž jsem chtěl pomáhat. Ale potřeboval jsem, aby někdo z nich, stařec, mladý pár, chlapci, někdo z nich mně dal znamení. Nikdo mně ale žádné znamení nedal. Nikdo neřekl: „Potřebuju pomoc.“

Místo toho na mě všichni divně civěli. Dokonce i chlapci, kteří si hráli s káčkou. Jestli jste četli mou zprávu, mluvím tam o nich, fotografoval jsem je. Káča se jim točila až k botám velitele. Chlapci se na sebe bezradně podívali, jako kdyby se něco takového nemělo stát. Gottfried zmlkl, jako kdyby ani on nevěděl co dělat. Velitel se shýbl pro káču. Pomyslel jsem si, co když i on je jen figurkou ve hře. Příliš vlídný, příliš kultivovaný. Velitel nebo člověk, který se mi představil jako velitel, řekl chlapcům: „V Německu točíme káču jinak.“ A přistoupil k nim, aby jim ukázal, jak se točí káča v Německu.

Hodiny pořád ukazovaly přesně šest. Velitel si hrál s chlapci několik metrů od nás, zády k nám. To byla ta pravá chvíle. Gottfried teď mohl říct: „Pomoz mi.“ Nemusel by ani nic říkat, stačilo znamení. Gottfried řekl: „V roce devatenáct set čtrnáct, víc než čtyři sta let potom, co byl sestrojen, ukazoval tento stroj přesný čas s odchylkou pouhých třiceti vteřin. Váha pochází z dřívějšího stroje, sestaveného v Toledu v roce čtrnáct set devadesát dva. To znamená, že se díváte na stroj, který měřil čas téměř pět set let.“

Přepadl mě podivný pocit, že mezi těmi Němci a těmi Židy je osamělost. Začal jsem cítit, že i já jsem jen figurkou ve hře. Ale co to bylo za hru? Kde jsem skutečně byl? Metr od Gottfrieda, ale kde?

Velitel se vrátil k nám. „Na tohle nádraží přijíždějí lidé z celé Evropy. Nečekejte ale, že nějaký vlak uvidíte. Pokud tu nechcete přenocovat. Transporty vždycky přijíždějí v šest ráno.“ Zdálo se mi, že slyším, jak lesní ticho prolomil hluk vlaků. Prolomení takového ticha je slyšet jen hluboko v lese.

Na druhé straně kolejí můj pohled utkvěl na krátké betonové rampě, která vypadala jako na vykládání dobytka z vagonů. Potom na další rampě, méně strmé a delší, zvedající se k jakémusi hangáru. Velitel mně vysvětlil: „Ošetřovna. Téhle cestě od vlaku k ošetřovně říkáme ‚cesta do nebe‘.“ A pohlédl na Gottfrieda, aby to potvrdil. Gottfried přitakal: „Cesta do nebe“.

„Odtamtud je výhled na celé město,“ řekl velitel a pokynul mně, abych se o tom přesvědčil. Skutečně, z výšky rampy bylo vidět všude. Na náměstí se všechno dalo znovu do pohybu jako hračka, která se natočila klíčkem: děti na houpačkách, staří lidé na procházce v záři slunce, prodáváč balonků... Velitel ukazoval na některá místa, kudy jsme prošli: na fotbalové hřiště, divadlo, školu. Synagogu. „Svoboda vyznání,“ prohlásil. „Toto město je tím, čemu říkáme ‚zóna pro přesídlení Židů‘. Experiment samosprávy.“ Dnes bych se ho zeptal: „Když spravují své vlastní záležitosti, jaké je vaše poslání, pane veliteli?“ Ale tehdy jsem to neudělal, s Němci se takhle nemohlo mluvit. Velitel pokračoval: „Experiment určený k řešení problému, s nímž si žádný jiný evropský národ celá staletí neuměl poradit.“ Zdálo se, že ode mě čeká nějaký komentář, ale mě napadlo jen toto: „Mě teď překvapují potíže, jaké jsme měli, abychom sem mohli na návštěvu.“ Velitel pokynul Gottfriedovi, jako kdyby chtěl, aby něco řekl. Gottfried spustil: „Máme tu lidi z celé Evropy, což způsobuje určité organizační problémy. Je to obtížné, zvláště pro starší lidi, ale mladí hledí s důvěrou do budoucnosti. Mladí vědí, že jsme jako loď, která čeká, aby mohla vplout do přístavu, ale ten je zaminován. Kapitán, který nezná bezpečnou trasu do přístavu, musí ignorovat falešné signály přicházející z pobřeží. Čeká na jasný signál. Mezitím je jeho povinností zachovávat klid.“

Poprvé jsem měl dojem, že velitele něco rozzlobilo. Gottfriedovo lyrické vybočení, to o lodích, ho rozčílilo. Stroze konstatoval: „Stmívá se“ a vykročil zpátky k nádraží. Gottfried se belhavě vydal za ním. Nevím, jestli už jsem se zmínil o tom, že Gottfried kulhal. A právě v té chvíli, když šli oba přede mnou po rampě, jsem se rukou dotkl dveří hangáru. Ještě si vzpomínám na chlad v prstech. A na Gottfriedovy oči, když se za mnou ohlédl.

Myslel si, že se ty dveře chystám otevřít? I já jsem si myslel, že bych mohl. Ale co když jsem se nakonec mýlil? Nepodlehli jsem předsudkům? Nebo aroganci? Domýšlivosti někoho, kdo si myslel, že vidí víc než oči. Odstoupil jsem ode dveří a znovu jsem se připojil k těm dvěma.

Doprovodili jsme Gottfrieda zpátky k jeho baráku. „Zase někdy přijďte,“ řekl mi. Vykročili jsme s velitelem od baráků z červených cihel. Za chůze jsem se ohlédl. Gottfried se na mě upřeně díval. Teď už vím proč. Díval se na mě, jako kdyby si myslel: „Támhle jde živý člověk.“ Celou cestu k autu velitel mluvil. „Německo zde odvádí pozoruhodnou práci. Jednou to uzná celá Evropa.“ Jeho poslední slova byla: „Nezapomeňte, co vám řekl Gottfried: zase někdy přijďte.“

Když jsem se vrátil do Berlína, napsal jsem svou zprávu. V paměti ji přepisuju znovu a znovu každou noc. Lidé se mě ptají: „Copak jsi neviděl pece?“ „Copak jsi neviděl vlaky?“ Ne, nic z toho jsem neviděl. „Dým?“ „Popel?“ Ne. Z toho, co lidé říkají, že tam bylo, jsem neviděl nic.

Někdy si myslím, že jsem se mohl zeptat Gottfrieda přímo a dívat se mu přímo do očí. Nebo jsem se mohl zeptat toho děvčátka, které si hrálo s panenkou v řece. To určitě vědělo. Popel házeli do řeky. Nikoho nepohrřbívali.

Ale kdo o tom všem tehdy něco věděl? Ted' je snadné mě považovat za hlupáka, ale já jsem jako každý jiný člověk. Až na to, že jsem byl tady, na „cestě do nebe“.

Dnes všechno zakrývá les, ale já to místo poznám. S naprostou jistotou. Bylo to tady. Tady byly koleje. Sem přijížděly vlaky, přesně v šest ráno. Vlaky přijížděly vždycky v šest ráno.

Ano, bylo to tady, cítím to pod nohama: tudy vedla cesta do nebe. Tady se otevíraly dveře vagonů a v oslepujícím světle a za štěkotu psů se z nich tlačili cestující, kteří se pak hnali na jedinou možnou cestu: betonovou rampu vedoucí k jakémusi hangáru.

Chodím tou cestou každou noc. Každou noc se mi zdá, že jdu po té rampě až ke dveřím hangáru. Otvírám je a oni tam jsou, usmívají se a čekají na mě. Gottfried a všichni ostatní.

V paměti píšu svou zprávu znovu každou noc: „Hygienické podmínky jsou uspokojivé. Lidé jsou dobře oblečení s ohledem na logické rozdíly dané společenským postavením a původem. Ubytovací podmínky jsou skromné, ale přiměřené. Strava se zdá být dostatečná.“

Nepřeceňujte mou pravomoc. Byl jsem pověřený jen tím, abych napsal zprávu a podepsal se pod ní. I kdybych býval napsal něco jiného, nic by se nezměnilo. Mohl jsem napsat něco jiného? Mým posláním bylo, abych se díval a viděl.

Ted', když jsem zase tady, zpátky v lese, si sotva vzpomínám na člověka, kterým jsem byl tehdy, ale mohl bych opakovat slovo od slova to, co jsem té noci napsal před portrétem židovské rodiny: „Viděl jsem normální město.“ Neviděl jsem nic nenormálního, nemohl jsem si vymyslet to, co jsem neviděl. Byl bych napsal pravdu, kdyby mně bývali pomohli. Slovem, gestem. Napsal jsem: „Každý z nás může svobodně posoudit prostředky, jimiž chce Německo řešit židovskou otázku. Jestliže tato zpráva přispěje k rozptýlení tajemství kolem této záležitosti, splní svůj účel.“ Dnes, když stojím na tomto místě, cítím hrůzu, ale nebudu se omlouvat, že jsem to napsal. Napsal bych to znovu stejně, slovo od slova. Znovu bych se pod to podepsal. Napsal jsem, co jsem viděl, a nikdy jsem neřekl, že je to ráj. Následujícího dne jsem nechal poslat tři bedny léků. Týden nato jsem dostal z tábora děkovný dopis. Byl podepsaný velitelem a Gottfriedem.

[Monólogo inicial titulado “El relojero de Nuremberg” que constituye la primera de las cinco partes de la obra de Juan Mayorga *Himmelweg*. Traducción publicada en el Anuario judío (Židovská ročenka 5775 <2014/2015>). Praha 2014, p.73–82]